

K zgodovini idej: odkritje pariških rokopisov

PAVEL ZGAGA

Diskusija o "mladem" Marxu, ki se je razvnela v petdesetih, zlasti v šestdesetih in še v sedemdesetih letih, je bila eden glavnih generatorjev idej tega obdobja. Ta diskusija ni zanimiva le s stališča ožjega marksološkega in marksizmološkega raziskovanja, saj ne zadeva le razmerja "svetovnonazorske" ortodoksniosti in herezije. Pogosto namreč ni bila toliko "marksistična", kolikor je bila **diskusija o Marxu in marksizmu**. Na dialektični materializem in znanstveni komunizem reducirana diskusijska problematika je bila teoretska vzporednica rastočega uniformiranja, "poenotenja pogledov" v gibanjih, vezanih na pooktobrsko komunistično zgodovino. Tu so se konflikti, ki jih je bilo ob tako raznorodnem evropskem revolucijskem amalgamu pač treba pričakovati, praviloma reševali z ekskomunikacijo večine (razlik) in z vse večjo homogenizacijo preostanka, z zoževanjem obsega vladajočega kroga. Kako so ti procesi vplivali na intelektualno ustvarjanje, je znano. Le na prvi pogled hermetična diskusija o eksegezi Marxa - diskusija, ki je nastala ob natisih Marxovih še neznanih ali že pozabljenih del - ni vzpostavila samo relativno "varnega" intermundija za levičarske intelektualne skeptike, temveč je neposredno zadela v enega temeljnih živcev "duha časa" s sredine XX. stoletja, ki je bil enako lasten vsaj še večini eksistencialističnih naziranj: človek, humanizem, odtujitev, avtentičnost...

V teh diskusijah pripada posebno vidna vloga Marxovim rokopisom, ki jih je pisal spomladi in poleti 1844 v Parizu ("Nacionalna ekonomija in filozofija", "Ekonomsko-filozofski" ali kar "Pariški rokopisi" so redakcijski naslovi, pod katerimi so kasneje izhajali). V povsem zanemarjeni Marxovi literarni zapuščini jih je po prvi svetovni vojni skupaj z obilico drugega pomembnega materiala odkril D.B. Rjazanov in o tem leta 1923 obvestil javnost.¹ Na moskovskem Inštitutu Marxa-Engelsa so nato v drugi polovici dvajsetih let material restavrirali do stopnje, na kateri je sprva po koščkih,² leta

¹ D. Rjasanoff, *Neueste Mitteilungen über den literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels*. V: *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, 1925, št. XI, str. 385ff. - Rjazanov tu govori le o nekem "nacionalnoekonomskem rokopisu" (str. 392).

² Tako sta v Arhivu Marxa i Engelsa, zv. 3, Moskva, 1927, str. 247-286, izšla v ruskem prevodu dva odlomka ("Privatna lastnina in komunizem" ter "Potreba, produkcija in delitev dela") pod skupnim naslovom *Priljubljeni dela za Sveto družino*. - Kmalu se je pojavil tudi francoski prevod teh fragmentov v *Revue marxiste* (Paris), št. 1 in 5, februar in junij 1929. - Marx-Engels, *Sočinenija* I/3, Moskva-Leningrad, 1929, pa v ruskem prevodu in pod istim naslovom kot v Arhivu prinese besedilo tretjega rokopisa, a brez "Predgovora" in razdelka "Denar".

1932 v MEGA I/3 pa v celoti³ postal dostopen javnosti. Da pa sta se za pionirstvo pri tej izdaji potegovala dva tekmeča, dokazuje še ena izdaja, ki se je očitno pojavila celo kak teden prej - v okviru nemške **socialdemokratske** tradicije raziskovanja Marxa.⁴ Editorično mnogo boljša in popolnejša moskovska izdaja je postala osnovna referenca skoraj vsega kasnejšega (povojnega) izdajanja in interpretiranja, leipziška izdaja pa je šla ob tem nekoliko po krivem v pozabo. Edina prevodna izdaja **Rokopisov**, ki se pojavi pred začetkom vojne⁵, si je za predlogo še vzela leipziško objavo, to pa verjetno ne govori v obrambo njene editorične (ne)kvalitete, ampak prej o določeni (ne)zapaženosti moskovske. Po vojni temu ni več tako: nove in nove izdaje iz petdesetih in šestdesetih let, ki so sledile novemu, natančnejšemu dešifriranju Marxovega besedila, opravljenem na moskovskem Inštitutu, so v editoričnem pogledu leipziško objavo praviloma potisnile v pozabo. V **interpretativnem** pogledu pa brez te izdaje proces recepcije **Pariških rokopisov** ne bi potekal tako, kot ga poznamo.

V sodobnosti se je bolj ali manj uveljavila ocena, da je treba "pravo" interpretativno odkritje in sploh učinkovanje **zgodnjih del**, s tem pa tudi **Pariških rokopisov**, iskati predvsem v petdesetih letih, če ne celo v šestdesetih. Njihov vpliv je bil v tem obdobju vsekakor ogromen in teoretsko odločujoč. Kljub temu pa velja opozoriti, da se s tem v sodobnih raziskovanjih moderne zgodovine idej neki vidik odkrivanja **zgodnjih del** le preveč zanemarja. Če obravnavamo njihove recepcijske procese **pred** drugo svetovno vojno, opazimo, da tista interpretacijska orientacija, ki jo je v MEGA I/3 intoniral Adoratskijev predgovor, ni doživela niti ene same omembe vredne reference. Nasprotno pa je iz tiste orientacije, ki jo v svojem uvodu k leipziški izdaji delita tudi Landshut in Meyer, izšlo v kratkem času nekaj pomembnih teoretskih vzpodbud, brez katerih ni niti slučajno mogoče dojeti vsch razsežnosti diskusije o Marxu in marksizmu v zadnjega pol stoletja. Drugače povedano: delo moskovskih raziskovalcev, pod katerim se je na začetku tridesetih let (po obračunu z Rjazanovim!) z Adoratskim podpisala neka povsem druga teoretska politika, v svojih "idejno-geografskih" razmerah ni moglo pasti na plodna tla in torej ni učinkovalo vse do takrat, ko se je moral - trideset in več let pozneje - sovjetski uradni marksizem pričeti zoperstavljeni "revizionističnemu potvarjanju marksizma-leninizma", prisotnemu v tedanji, prav na mladega Marxa naslonjeni "renesansi marksizma". Raziskovanje v teh lokalno-zgodovinskih koordinatah - s častno izjemo kakega Lukácsa, na katerega je branje **Pariških rokopisov** pustilo izjemen vtis še preden so izšli v knjižni obliki⁶ -, je v tem delu Marxovega opusa hotelo videti le nadarjenega mladca, ki mu je do "znanstvenega komunizma" in "dialektičnega materializma" manjkalo še veliko polente.

³ Marx-Engels, Gesamtausgabe. Im auftrage des Marx-Engels Institut Moskau, hgg. von V. Adoratskij. Erste Abteilung, Bd. 3. Die heilige Familie und Schriften von Marx von Anfang 1844 bis Anfang 1845. Marx-Engels Verlag, Berlin, 1932. Str. 33-172: Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844 (Zur Kritik der Nationalökonomie mit einem Schlusskapitel über die Hegelsche Philosophie); str. 592-596: Marxens Auszug aus dem letzten Kapitel von Hegels 'Phänomenologie des Geistes'. - To izdajo bom v nadaljevanju referiral kot MEGA I/3.

⁴ Karl Marx, Der historische Materialismus. Die Frühschriften. Hgg. von S. Landshut und J.P. Mayer unter Mitwirkung von F. Salomon. Erster Band. Alfred Kröner Verlag, Leipzig 1932. - Str. 283-375: Nationalökonomie und Philosophie. Über den Zusammenhang der Nationalökonomie mit Staat, Recht, Moral und bürgerlichem Leben (1844). - O novoodkritem rokopisu je poročal eden od urednikov že pred natisom: cf. J.P. Mayer, Über eine unveröffentlichte Schrift von Marx, Rote Revue, Zürich, 1931. - To izdajo bom v nadaljevanju referiral s kratico LM.

⁵ T.j. Molitorjev francoski prevod iz leta 1937; cf. spodaj bibliografski dodatek.

⁶ O tem, da je leta 1930, ko je postal sodelavec moskovskega Inštituta, dobil "priložnost prebrati že popolnoma razvozan rokopis Ekonomsko-filozofskih rokopisov", poroča G. Lukács leta 1967 v predgovoru k novi izdaji Zgodovine in razredne zavesti. - Prim. sl. izd., Ljubljana, 1986, str. 24.

V času od svojega izida do izbruha vojne je novo besedilo doživelo tudi povsem drugačen sprejem - tam, kjer intelektualni moment marksizma ni bil podrejen "zaostrovanju razrednega boja". V nemškem prostoru je izdaja **Rokopisov** - tik pred zmago nacizma - vzpodbudila nekaj tehtnih odmevov, med katerimi je do danes ostal gotovo še najbolj znan Marcusejev.⁷

"Objava Marxovih **Ekonomsko-filozofskih rokopisov** iz leta 1844 mora postati odločilen dogodek v zgodovini raziskovanja Marxa. Ti **Rokopisi** bi lahko postavili na nova tla diskusijo o izvoru in izvornem pomenu historičnega materializma, celo vse teorije 'znanstvenega socializma'; prav tako omogočajo plodovitejšo in izglede polnejšo zastavitev vprašanja o dejanskem razmerju med Marxom in Heglom."

Neposredno na izdajo **Rokopisov** se je naslanjal tudi prispevek H. de Mana v časopisu *Der Kampf*, ki je še posebej zanimiv zato, ker se v njem avtor, ki je le nekaj let pred tem dal dokončno slovo marksizmu, nenadoma spet vrača k Marxu.⁸

"Na začetku tega leta je bilo objavljeno neko doslej nepoznano Marxovo delo, ki je odločilno za pravilno presojo razvojnega toka in pomena Marxovega nauka. Mnoge pristaše in mnoge nasprotnike marksizma bo prisililo k preizkušnji njihovih pogledov, vsaj kar se tiče zgodovinsko-filozofskih predpostavk Marxove misli. Jasneje kot katerikoli drugo Marxovo delo namreč razodeva etično-humanistične motive, ki stojijo za njegovim socialističnim prepričanjem in za vrednostnimi sodbami vsega njegovega znanstvenega opusa. Seveda gre pri tem najprej samo za neko fazo v razvoju Marxove misli; odprto vprašanje torej obstaja, ali je treba obravnavati to 'humanistično' fazo kot pozneje prevladano predstopnjo, ali pa kot trajen sestavni del Marxovega nauka. Vprašanja samega se zdaj ne more več zaobiti. Ortodoksni marksisti so doslej ves Marxov opus (vsaj od 1843) obravnavali kot sistem, svoje pojmovanje tega sistema so brez razlike dokazovali s citati in iz **Državlanske vojne v Franciji** (1871) in iz **Kritike Heglove pravne filozofije** (1843), zdaj pa se bodo morali odločiti: ali pripada ta humanistični Marx marksizmu - in tedaj bo treba iz temeljev revidirati tako Kautskijev kot Buharinov marksizem, ali pa mu ne pripada - in tedaj obstaja nek humanistični marksizem, na katerega se je moč sklicevati nasproti materialističnemu marksizmu. Njim nasproti stojijo krivoverci marksistične ortodoksije (med katere prištevam sebe) pred vprašanjem, do kod so se v svoji kritiki tistega, kar je v podobi 'marksizma' izšlo iz Marxovega dela, upravičeni sklicevati na Marxa samega."

"... bistvena ostaja ugotovitev, da je Marx v **Rokopisih** in širše v svojih delih med 1843 in 1846 razodel vrednotni čut in vrednotne sodbe, ki ležijo za vsem njegovim delom, tudi znanstvenim, jim šele dajejo pravi smisel. Ne glede na to, kako je moč razmišljati o miselni zgradbi njihovega formuliranja in o njihovem sistematičnem mestu v historičnem materializmu, pojasnjujejo te vrednotne sodbe in vrednotni občutki motive, iz katerih je izšel Marxov marksizem, torej tudi njegove cilje in njegov smisel. Če ta marksizem - namesto da postvari v dogmo ali sistem - zapopademo kot živo silo, če torej njegovih impulzov ne razvežemo od Marxove osebnosti in razvojne zgodovine njegovega spreminjanja oblike ne ločimo od stalnega spreminjanja okolja in od tod

⁷ H. Marcuse, *Neue Quellen zur Grundlegung des Historischen Materialismus*. - Prva objava: *Die Gesellschaft*, 1932, št. IX, str. 136ff. Cit. po: H. Marcuse, *Schriften*. Bd. 1. *Der deutsche Künstlerroman. Frühe Aufsätze*. Frankfurt, 1978, str. 509.

⁸ H. de Man, *Der neuentdeckte Marx*. - Prva objava: *Der Kampf*, Wien, 1932, str. 224 in 276. Cit. po: A. Schaff, *Marxismus und das menschliche Individuum*, Wien-Frankfurt-Zürich, 1965, str. 26-28.

izhajajočih nalog, potem pripada Marx iz 1844 marksizmu prav tako kot Marx iz 1867 ali pa celo kot Engels iz 1890."

Med bolj znanimi deli, ki so se še pojavila do izbruha vojne - ta je raziskovanja za nekaj časa skoraj povsem prekinila -, lahko navedemo vsaj še Löwithovo (1941) pozornost do na novo razkrita rokopisa:⁹

"Marx je osredotočil analizo dela na problemih **ekonomije** kot izrazu dejanskih življenjskih razmer, obenem pa jo je kritično utemeljil na univerzalnem pojmu dela iz Heglove filozofije. Odtod izhaja dvojna kritika: klasične nacionalne ekonomije in Heglove filozofije. Kar ostaja pri Rugeju humanistični program, Marx izpelje z znanstveno temeljitostjo. Prednostni vir za uvid v izvorno povezavo njegove ekonomske teorije s Heglovo filozofijo je rokopis iz 1844 o nacionalni ekonomiji in filozofiji. Skupaj z **Nemško ideologijo** je najpomembnejši dogodek v zgodovini poheglovske filozofije."

Vsi bistveni elementi povojnih filozofskih kontroverz, ki so se bile ob vprašanjih humanizma in ob eksegezi zgodnjega Marxa, so torej nakazani že tu; in da bi se njihova zgodovinskoidejna možnost lahko opredmetila, je bil potreben materialen katalizator - šokantnost novoodkrita rokopisa. Med temi prvimi komentarji ob podrobnejši analizi seveda sploh ne bi bilo težko pokazati na povsem fundamentalne razlike. Toda vse te (potencialne) razlike zbledijo v enotnost, ko jih postavimo v razmerje s tistimi obravnavami **Rokopisov**, ki jih je prakticiral ves vek vzhodnega marksizma: na novo pridobljeno besedilo je "odločilen" (Marcuse) ali celo "najpomembnejši" (Löwith) dogodek, dogodek "odločilnega pomena" (de Man); pa čeprav bi bil zgolj "srečno naključje" (Lukács), je poslej vsekakor igral nadvse vidno vlogo tako v raziskovanju Marxa, kot v moderni socialni teoriji sploh. Ne gre le za vlogo **Pariških rokopisov** - le-ti so bili ob svojem času (iz povsem historično določene teoretske senzibilnosti) medijsko potencirani do tiste mere, na kateri **interpretativnost** prekrije dejansko konceptualno prelomnost novoodkrita besedila. **Nemška ideologija** nikoli ni naletela na tako buren odziv in še bolj zakasnjena recepcija **Grundrisse**¹⁰ je potekala kljub svoji siceršnji eksplozivnosti po drugačni parabolli. Ko govorimo o recepciji, ravno ne gre za neposredno in neprizadeto, "pozitivistično" analizo konceptualne prelomnosti analiziranega besedila. Nasprotno, gre za tiste, čisto subjektivne momente, ki jih v svojem branju (ki ga lahko opazujemo tudi kot proces fetišiziranja novega besedila v Pismo) proizvede **bralec**, ne pisec. Gre za historično-subjektivne interpretacije, ob katerih nas v neki poznejši dobi obda občutek, da je njihovim protagonistom Tekst služil le kot posrednik, kot **simbolni katalizator**, brez katerega jim očitno ni bilo moč artikulirati lastnega časa "v mislih".

Od časa okrog preloma stoletij pa vse tja v medvojno obdobje lahko v okviru socialističnih teorij sledimo relativno enotnemu "duhu časa". Gre za kontinuiran vzpon specifičnega "marksističnega pozitivizma" z zelo specifičnimi socialnimi in političnimi konsekvencami. Med Kautskijevim "materialističnim pojmovanjem zgodovine" in povprečnim učbenikom diamata je mnogo več skupnega, kot bi si mogel misliti poznavalec zgolj politične zgodovine socializma. Najsi je bilo med Leninom in Roso Luxemburg ob vseh nasprotjih v resnici toliko skupnih točk - dejstvo je, da jo je desnica

⁹ K. Löwith, *Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Denken des neunzehnten Jahrhunderts*, Marx und Kierkegaard. 4. Aufl. Stuttgart, 1958 (1. izd.: Zürich, 1941), str. 295. - Löwith je uporabljal moskovsko izdajo Rokopisov.

¹⁰ Cf. moje delo *Grundrisse. Od renesanse do krize marksizma*. Ljubljana, 1989.

umorila, komunistična levica pa pozabila. Najsi so bile politične razlike med Plehanovim in Kautskim, Bernsteinom in Buharinom itd. še tako velike, skupna jim je bila strategija teoretske **defilozofikacije**, dehistorizacije in renaturalizacije dialektike itd. Z vzponom "vzhodnega marksizma", s prevlado sibirskega strujanja nad evropskimi socialističnimi teorijami in gibanji, pričnejo mnogi avtorji z obžalovanjem ugotavljati "razcep teorije in prakse". Opredmetene ideološke forme "zgodnjeh socialističnih konceptualizacij" so zato kritično teoretsko misel vse močnejše silile v **filozofski samopremislek**. Kot naročeno se je ta samopremislek dogajal v času, ko so pričeli prihajati na dan novi in novi dotlej neznani miselni skladi tistega masiva, na katerega so se te socialistične ideološke forme sklicevale. Neizogiben teoretski nasledek je bilo rojstvo marksističnih, pretežno filozofskih **revizionizmov** vseh možnih valovnih dolžin. Landshut - sam kot eden prvih akterjev tega procesa - se je nekaj let po koncu vojne spominjal:¹¹

"Že izdaja zgodnjih del v dveh zvezkih, ki jih je založba izdala leta 1932, se je zaključevala s **Komunističnim manifestom**, tj. s tistim dokumentom, ki se je izkazal za rezultat in zaključek Marxovega miselnega 'samorazumevanja' ter za utemeljitev njegovega 'historičnega materializma' kot obenem vodilne ideje prihodnjega področja raziskovanja: ekonomske 'anatomije meščanske družbe'. Predvsem s poprej neznanim rokopisom **Filozofija in nacionalna ekonomija**, ki je bil prvič objavljen v izdaji iz leta 1932, je dobilo to obdobje utemeljevanja za razumevanje Marxa nek povsem nov pomen. Vse tisto razumevanje Marxa, ki se je ustalilo s posredovanjem Engelsa, Kautskega, Bernsteina, Luxemburgove in končno Lenina in ki je postalo v enaki meri odločilno tako za marksiste kot za antimarksiste, se je zdaj premaknilo k povsem spremenjenemu vidiku. Popoln vpogled v Marxovo miselno delo do njegovega tridesetega leta starosti je očitno razjasnil, do kakšnih omejenosti in 'materialističnega' uboštva so dotedanji razlagalci opustili bogastvo Marxovega miselnega sveta. Pokazalo se je, kako neutemeljeno je bilo do takrat običajno zanemarjanje zgodnjih spisov kot nekakšnega še filozofsko 'zmedenega' Marxovega predstadija. Kajti prav ta 'dela mladosti' so namreč odprla duhovnozgodovinski horizont, brez katerega ni moč zapopasti niti 'historičnega materializma' niti **Kapitala** v njunem pomenu. Nikakršno naključje ni, da uradna sovjetska razlaga Marxa iz teh spisov nikoli ni vzela niti notice. Za danes na novo prebujeno potrebo po razpravljanju z marksizmom so prav ti dokumenti nepogrešljivi."

Tisti teoretski impulzi, ki so bili tako zaradi svoje svežine kot zaradi objektivnega historičnega položaja do izbruha vojne obsojeni na posamezne, med seboj bolj ali manj nepovezane poskuse, so zato po vojni, ob spremenjenem položaju in že iz določene distance, izbruhnili na plan v vsej širini: od katoliških kritikov in diamatskih apologetov preko resnih evangeličanskih teologov, humanistov in eksistencialistov, frustriranih, pretežno filozofsko orientiranih intelektualcev povojnega socialističnega sveta, do različnih tipov zahodnih levičarjev, do pripadnikov kritične teorije družbe in še vse do aktivistov v šestdesetih letih porajajočega se študentskega gibanja. Rojen je bil primer **mladi Marx**. Ko bo zatonilo obdobje teh filozofskih revizij, se bo iztekel tudi pesek realsocialističnih konceptualizacij.

¹¹ Cf. Vorwort (datiran s 15. marcem 1953) v: K. Marx, *Die Frühschriften*. Stuttgart, 1953, str. V-VI. - Ta izdaja prinaša v enem zvezku vsebino predvojnih dveh zvezkov *Der historische Materialismus*. Pri tem Rokopisi niso doživeli spremembe.

Ker imamo - zaradi istočasnega izida - opraviiti pravzaprav z dvema prvima izdajama **Pariških rokopisov**, se seveda zastavlja vprašanje, ali nista bili morda kakorkoli editorično povezani. Že njuna bežna primerjava pa nas lahko hitro prepriča, da so ob njunem pripravljanju moskovski in leipziški uredniki delali povsem drug mimo drugega.

V tehnično-editoričnem pogledu je moskovska izdaja nesporno kvalitetnejša. Vsebuje praktično vse, kar se je od **Rokopisov** ohranilo. Gre za štiri nepopolno ohranjene zvezke z nekaj fragmenti, ki jim je MEGA I/3 (njena akademska natančnost priča, da je nastala še pod Rjazanovo taktirko, rezultate pa si je z izdajo takoj po njegovi aretaciji prisvojil Adoratskij¹²) dala znane redakcijske naslove. Prvi rokopis, ki v zvezku s 36 stranmi zapolnjuje prvih 27, vsebuje znameniti fragment "Odtujeno delo". Drugi rokopis je ruina: ohranjene so le 4 strani zvezka, paginirane od 40 do 43 ("Odnos privatne lastnine"). Tretji rokopis je najobsežnejši (zvezek z 68 tekoče paginiranimi stranmi, zadnjih 23 je nepopisanih) in vsebuje ob glavnini besedila tudi "Predgovor" in "Kritiko Heglove dialektike". Četrti rokopis (vsega 4 str.) vsebuje kratek izveček iz Heglove **Fenomenologije duha**. Moskovska redakcija je posamezne fragmente besedila razvrstila v načelu po ugotovljenem času nastanka. - Nasproti tej izdaji izgleda leipziška hudo revno. Prvega rokopisa njeni uredniki očitno sploh niso poznali. Njihovo datiranje nastanka posameznih fragmentov je problematično, zaporedje pa mehanično. Najbolj sporno pa je njihovo razbiranje Marxovega rokopisa.¹³

Povsem drugačna nesorazmerja pa nastopijo v interpretativnem delu obeh izdaj. Adoratskijev uvod v MEGA I/3 je skromen in v glavnem ne odstopa od prikaza, ki ga že vnaprej pričakujemo: Marx tu seveda izgrajuje "svoj svetovni nazor", postaja "dialektični materialist" in stopa "na stran proletariata": "Odkritje te velike zgodovinske perspektive je Marxa in Engelsa kot nikogar drugega usposobilo za vlogo voditeljev in učiteljev bojujočega se proletariata" (MEGA I/3 str. XI). Neka teoretska praksa je torej že transvestirana v vlečno kompozicijo, na katero bo moč poslej z novimi in novimi vezaji priključevati nove in nove vagona "mislecev in revolucionarjev". Iz kasnejše perspektive pa se zlasti zabavno bere trditev, ki **zgodnja dela** uvaža tako: "Marx že stoji na tleh komunizma in je že komunist" (ibid.). Vemo namreč, da je ena izmed v spor o mladem Marxu vpletenih strani po vojni ob **Rokopisih** vztrajno dokazovala, da Marx tu ravno še **ni bil** "marksist". Adoratskij celo pravi: "In dejansko najdemo še v besedilu **Kapitala** uporabljene mnoge izmed tui natisnjenih ekscerptov" (MEGA I/3, str. XIII). To pa seveda ne pomeni, da stoji na stališču povojnih heretičnih mladomarksovcev, ki so se lotevali **Kapitala** iz perspektive zgodnjih del. **Rokopisov** ne bere refilozofirajoče; nasprotno, bere jih s stališča "izgrajenega znanstvenega komunizma" (tedaj, ko arhivskega miru tega besedila še niso zmotili heretiki in "falsifikatorji"!):

"V **Ekonomsko-filozofskih rokopisih** <...> se v položaju delavstva prodorno razkrivajo realna protislovja kapitalističnega družbenega reda, čeprav mnogokrat še v obliki filozofske, feuerbachovske terminologije. <...> Marx govori o 'odtujitvi' dela, o

¹² Kaj vse lahko pomenijo njegove besede: "Pod staro redakcijo pripravljeni besedili 'Svete družine' in 'Ekonomsko-filozofskih rokopisov' sta bili podvrženi temeljiti 'reviziji' (MEGA I/3, str. XXI), bi bilo morda moč delno razjasniti ob primerjanju te redakcije s poprejšnjimi fragmentarnimi ruskimi prevodi.

¹³ Za podrobnosti cf. moje poročilo **Recepcija Pariških rokopisov**; Filozofski inštitut ZRC SAZU, Ljubljana, 1988.

njegovi 'samoodtujitvi', ki je v tem, 'da je delo delavcu vnanje <...> prisilno delo'" (METI I/3, str. XIII do XIV).

Rezultat je za sovjetsko obravnavanje Marxovega rokopisnega opusa značilen: gre za "pomemben korak" na poti k izgrajevanju "dokončnega nauka". To pa je **interpretacija**, ki prikrojuje "telo" Marxovega rokopisa svoji "logiki", ne išče "logike rokopisnega telesa". Gre za nekakšno historično-senzorično blokado, ki je v okviru te interpretacije preprečila konceptualni šok, ki bi **zahteval** refleksijo interpretacijskega izhodišča in s tem revizijo lastnih teoretskih temeljev. **Rokopisi** so tu pač prav prokrustovsko nategnjeni na kopito dialektičnega materializma (kot neke historične interpretacije) in tako popolnoma nevtralizirani v tistih plasteh, ki so ob drugačni senzibilnosti privedli do tako drugačnih rezultatov.

Znana interpretatorska polarizacija v diskusiji o Marxu in marksizmu se je že na začetku dvajsetih let izoblikovala ob pritegnitvi nekoga tretjega, **Hegla**. V tradiciji, ki jo označujemo kot **dialektični materializem**, je zares veljala predvsem ena sama referenca: tistih nekaj besed iz Marxovega drugega predgovora h **Kapitalu** (1872). Njegovo zgodnje spopadanje s Heglom v tej tradiciji nikoli ni igralo omembe vredne vloge; zanjo je bila važna le kritika "idealistične popovščine". In eden izmed miselno najbolj vznemirljivih delov **Rokopisov** iz leta 1844 je bila ravno "Kritika Heglove dialektike in sploh filozofije", polemike s Heglom in heglovstvom pa so prihajale na plan tudi iz vseh drugih znova odkritih del zgodnjega opusa. Ves ta novi, na začetku tridesetih let že dostopen material je postavljал razumevanje tistih nekaj vrstic Marxovega predgovora iz leta 1872 pred kardinalna teoretska vprašanja. Adoratskij je do njih povsem neobčutljiv in vztrajno lajna zgolj o "kritiki Heglovega idealizma": "Marx ob faktum ne postavlja ideje, marveč drug faktum. Opazuje dialektiko objektivnega, materialnega sveta in prihaja do prepričanja, da je dialektika pojma, dialektika v zavesti, le odraz prve" (MEGA I/3, str. XIV do XV). Popolnoma vnemar ostaja torej moment **subjektivnega**, zgodovinskega, ki je prve bralce **Rokopisov** sicer tako vznemiril. Popolnoma neopazen ostaja "faktum", da se je Marx od spopadanja s Heglovim **poslednjim** delom v enem samem letu (1843 - 1844) preselil k pretresanju njegovega (praktično) **prvega** spisa. Z novimi rokopisi si ta marksistična interpretacija pač ni vedela pomagati, in to tudi pojasnjuje njihovo dolgotrajno ignoriranje. Še ko je bilo nekje v šestdesetih letih tega ignoriranja konec, so se z njimi spoprijeli predvsem obrambno, zoper falsificiranje "marksizma-leninizma", v zagovor neke dane, vse bolj vprašljive miselne koncepcije.

Ne glede na to, kaj bi lahko Landshutu in Mayerju očitali, je njun **Uvod** (LM, str. XI-XLI) temu prvemu, intelektualno inhibiranemu pristopu prav nasproten. Njuna izdaja se je pojavila v okviru tiste perspektive, ki jo označuje pojem **socialdemokracije**. Ne glede na njeno popolno **politično** disociacijo s komunistično-boljševističnim tokom, do katere je prišlo med prvo svetovno vojno, je **filozofski** fundament eksegeze Marxa v obeh primerih tudi po vojni ostal v marsičem isti ali vsaj paralelen. Prav naš primer pa kaže, da je bilo v socialdemokratskem okolju ob odkritju novih rokopisov očitno še možno doživeti **eksegetski šok**, ki so si ga na drugi strani ob vsem tveganju lahko privoščili le redki "disidenti". Da je bil ta šok historično omejen, verjetno ni treba posebej dokazovati. Branje "neznane" Marxa se je tu takoj artikuliralo v resen premislek filozofskih temeljev tistih interpretacij, ki so se dotlej medsebojno kriče pretepale za oznako substancialnega, "resničnega" marksizma, obenem pa so zgodnje spise obravnavale "samo znotraj vidika 'še-ne'" (LM, str. XII).

"Takšna obravnava tako imenovanih Marxovih zgodnjih spisov pojasnjuje tudi neznamno pozornost, ki so jo doživeli do danes deloma nenatisnjeni, v zapuščini zaostali rokopisi. - Zdaj pa je očitno, da ležijo v osnovi vse tiste usmeritve, znotraj katere se nahaja v **Kapitalu** opravljena analiza, predpostavke, ki v ekonomski analizi same niso bile tematizirane, temveč jih ta zamolčane zadržuje v sebi. <...> Te predpostavke so bile ravno **izrecna tema** Marxovega opusa pred 1844. Za Marxa iz **Kapitala** to niso bile mladostne zmote, ki bi se jih osvobodil s spoznavnim dozorevanjem, ki bi torej morale v procesu njegovega samorazjasnjevanja obležati kot neuporabna žlindra. V delih iz štiridesetih let si Marx postopoma ravno odpira ves horizont zgodovinskih pogojev in zagotavlja obči humanistični temelj, brez katerega ostaja vsa razlaga ekonomskih zvez le intelektualna bistrournost nacionalnega ekonoma. <...> Za duhovno-zgodovinsko razumevanje Marxa so ta dela temeljna" (LM, str. XII-XIII). Redaktorjema je jasno, da bo vodilo branje zgodnjih del v konflikt z dotlej (vse do konca 19. st. dalje!) oblikovanim predsodkom, da je bil Marx

"v svojih mladih letih 'še' povsem filozofsko orientiran, da se je le polagoma odcepljal od filozofske 'zmedenosti', najprej od Hegla samega, nato od mladoheglovcev (Bauer, Ruge), končno tudi od Feuerbacha, tako da se je ob koncu štiridesetih let pretolkel do svoje dokončne, čisto ekonomske interpretacije zgodovinskega sveta in njegovega 'nujnega' razvoja. To, danes že vsesplošno razumevanje Marxa je moč ohranjati toliko težje, ker prihaja iz tu prvič natisnjenega rokopisa, ki mu doslej ni bila namenjena nikakršna pozornost, na dan neposredna in fundamentalna filozofska vsebina same ekonomske teorije. To delo je v določenem smislu Marxovo najosrednejše delo" (LM, str. XII).

Po tej poti se je seveda spet odprlo vprašanje Marxovega miselnega razvoja. Ena ključnih točk v njej je bila Marxova ocena o nevzdržnosti Heglovega koncepta "sprave Ideje in dejanskosti". Za rešitev tega vprašanja je bil potreben nov koncept filozofije, ki ga tudi Landshut in Mayer nahajata v formulacijah o "udejanjenju filozofije" z njeno "odpravo", o "glavi" in "srcu", "filozofiji" in "proletariatu". Vendar pa tu ne gre - tako kot v prejšnjem primeru - za **likvidacijo** filozofije, temveč za njeno - filozofsko! - **kritiko**.

Marxova kritika Heglove "mistifikacije" je za Landshuta in Mayerja "kritika filozofije kot filozofije" (gl. LM, str. XXIII). Njegovi nenehni očitki, da "filozofi" spreminjajo predikat v subjekt (tj., "samo interpretirajo" svet!), da jih bivajočemu lastna posebnost zanima le kot modifikacija biti nasploh, "enega in vsega", imajo svoje trdno jedro v spoznanju, da "za filozofe" Država nastopa le kot modifikacija Ideje, da torej mistificirajo razmerje **občanske družbe in države**, razmerje med sfero potreb, dejanskih, posebnih interesov ter sfero njihovega "poobčenja". Iz kritike filozofije kot kritične filozofije morajo na tem mestu izhajati politične konsekvence. Zato je bila vpotegnitev "materialnih interesov" v obravnavo nujna in zato je Marxa študij v nadaljevanju moral voditi v "nacionalno ekonomijo". Za Landshuta in Mayerja očitno šele s tem nastopi možnost "materialistične" (beri: humanistične!) razrešitve Heglovega paradoksa sprave. Če je sovjetski marksizem Marxove polemike s Heglom razumeval le kot težavno operacijsko (samo)odstranjevanje slepiča (pri čemer pa je kirurg pomotoma posegel prenizko), kot "osvobajanje" "marksistične politične ekonomije" in "znanstvenega socializma" od "filozofije" (temu analogno neka epistemološka orientacija že dolgo in vztrajno govoriči o novoveškem procesu

"osvobajanja znanosti" od "filozofije", pa pri tem povsem spregleda filozofsko utemeljenost tega "osvobajanja" - in lastno metafizičnost zapovrh!), potem imamo v tem primeru opraviti s prav nasprotnim konceptom. V njem pa se kot skrajna konsekvence spet vrača stališče "filozofov": ekonomsko življenje daje le "material" za filozofsko-humanistično spekulacijo, ki se je po objavi **Rokopisov** za nekaj desetletij zasedla ob - očitno epohalni - kategoriji (samo)odtujitve. Primerjava **Kapitala** in **Fenomenologije duha**, ki smo ji priča tu (prim. LM, str. XXXIII), je lahko plodna, vendar le v toliko, kolikor ji obenem uspe demistificirati "Duha", ne pa da ga zgolj preimenuje v "Kapital". In na tej točki se Feniks vedno znova vrača v svoj pepel. To je videti tudi danes.

DODATEK

Bibliografska beležka k nekaterim izdajam Pariških rokopisov

O fragmentarnih izdajah pred 1932 in o obeh izdajah iz leta 1932 gl. zgoraj, op. 2, 3 in 4.

Pred vojno se je pojavil še francoski prevod po leipziški izdaji: **Oeuvres complètes de K.Marx**, t. VI, Paris, 1937, str. 9-135. Besedilo je prevedel J. Molitor. Ob nepopolnosti leipziške redakcije in njenih napačnih branjih velja omeniti še pikro pripombo M. Rubela (v njegovi **Bibliographie des oeuvres de K.Marx**, Paris, 1956, str. 54) k tej izdaji: "La traduction de cet important manuscrit par J. Molitor est, par conséquent, inutilisable."

Začetek obsežnega izdajanja Pariških rokopisov se dejansko začel po vojni. V **La revue socialiste** je februarja 1947 M. Rubel objavil svoj prevod odlomka "Odtujeno delo". Tega odlomka v Molitorjevem prevodu seveda ni bilo, saj že v leipziško izdajo ni bil uvrščen. - Istega leta se je pojavil prvi italijanski prevod: D. Cantimori, **Appunto del corso di filosofia della storia**, Pisa, 1947 ("Predgovor" ter "Potreba, proizvodnja in delitev dela"). - "Kritiki Heglove dialektike" pa se je približno v istem času posvetil G. della Volpe: **Marx e lo stato moderno rappresentativo; v: Studi sulla dialettica mistificata**, I, Bologna, 1947. - Nepopolnost prve francoske izdaje so še naprej reševali posamezni novi fragmentarni prevodi. Odlomek "Mezdno delo" sta prevedla M. Rubel in F. Berthelot za kolektivno izdajo **De Marx au marxisme 1848-1849**, ed. R. Aron et al., Paris, 1948, str. 304-317. Na italijanski strani pa že naslednje leto izide prvi integralni prevod: K. Marx, **Manoscritti economico-filosofici del 1844**, ed. N. Bobbio, Torino (Einaudi), 1949.

Na začetku petdesetih let sta se pojavila še dva ponatisa leipziške izdaje. Prvemu je botroval E. Thier in je znana predvsem po njegovem spremnem eseu "Die Anthropologie des jungen Marx" (K. Marx, **Nationalökonomie und Philosophie**, Köln, 1950). Izdaja se je pojavila v obdobju, ko so se z mladim Marxom intenzivno ukvarjali mnogi teologi. Thier sam je pripadal evangeličanskemu krogu okrog pozneje znamenitih **Marxismusstudien**. Drugega je leta 1953 pripravil Landshut in pri tem kot **Früheschriften** z nekaterimi skrajšavami ponatisnil oba zvezka izbora iz leta 1932 (gl. zgoraj, op. 11).

V tem obdobju se Pariški rokopisi prvič pojavijo tudi v Jugoslaviji. Naslanjajoč se na MEGA I/3, izidejo v K. Marx, **Rani radovi**, Zagreb, 1953. Ta izdaja je doživela vrsto ponatisov in je odigrala v jugoslovanskem prostoru pomembno vlogo.

V tistem delu Evrope, ki je prišel po vojni pod sovjetski vpliv, so se do Pariških rokopisov obnašali skrajno mačehovsko. Najprej je izšel samo razdelek "Kritika Heglove dialektike in filozofije sploh", in sicer v okviru izdaje: Marx-Engels, **Die heilige Familie und andere philosophische Frühschriften**, Berlin (Dietz), 1953. Nato pa so brez tega razdelka izšli v zborniku **Kleine ökonomische Schriften**, Berlin (Dietz), 1955 (str. 42-166: **Zur Kritik der Nationalökonomie. Ökonomisch-philosophische Manuskripte**). Obe izdaji sta predstavili delno popravljeno, na novo razbrano besedilo, ki ga je pripravil moskovski inštitut. Prvi zvezek leta 1956 spočetega vzhodnoberlinskega projekta **Marx-Engels-Werke** pa jih je spet enostavno ignoriral. (V bibliografskem priročniku **Die Erstdrucke der Werke von Marx und Engels**, Berlin, 1955, ki sicer obravnava tudi take rokopise, kot so **Grundrisse** ali **Nemška ideologija**, iščete omembo Pariških rokopisov zaman.) Vendar pa je v tem času izšel prvi ruski integralni prevod: Marx i Engels, **Iz ranih proizvedenii**, Moskva, 1956.

V teh okvirih je prišlo tudi do prvega angleškega prevoda. Pripravila ga je moskovska založba za tujejezično literaturo: K. Marx, **Economic and philosophic manuscripts of 1844**, Moscow, 1959. V francoščini pa so se še vedno pojavljali le novi fragmenti. Odlomek "Profit kapitala" je pripravil M. Rubel za *Études de marxologie*, Cahier de l'ISEA, Paris, 1959, n. 1. Integralni francoski prevod se je končno pojavil, ko se je "slava" **Rokopisov** po Evropi že močno razširila: K. Marx, **Manuscrits de 1844** (*Économie politique et philosophie*). Prés., trad. et notes de E. Bottigeli. Paris, 1962. Izdaja se naslanja na MEGA I/3. V istem času se je pojavila nova (zahodno)nemška izdaja integralnega besedila: K. Marx, **Frühe Schriften**. Erster Band. Hgg. von H.-J. Lieber und P. Furth. Stuttgart, 1962, str. 500-655. Izdaja se glede besedila naslanja na MEGA I/3, sicer pa nima "vzhodne" fizionomije. Še ena podobna izdaja se je v ZRN pojavila sredi šestdesetih let kot drugi zvezek izdaje K. Marx, **Texte zu Methode und Praxis. Pariser Manuskripte 1844**. Hgg. von G. Hilmann, (Rowohlt) 1966. - Malo za tem se je integralno nemško besedilo pojavilo tudi na drugi strani železne zaves, kot "dopolnilni" zvezek **Werke** (MEW EB 1, Berlin 1968, str. 465-588: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1848*). Ta izdaja postane poslej temeljna referenca mednarodne diskusije.

V tem obdobju, ki je **Rokopise** nasploh kar najintenzivneje obravnavalo, je bil objavljen tudi prvi slovenski prevod (v MEID I, Ljubljana, 1968, str. 247-397; prev. P. Simoniti).

Do začetka sedemdesetih let se je zanimanje za Pariške rokopise postopoma umirilo. Novi, od Moskve neodvisni angleški prevod je po vsej verjetnosti v tem desetletju edina vidnejša izdaja: K. Marx, **Early writings**. Intr. by L. Colletti. Trans. by R. Livingstone and G. Benton. London, 1975. - Ta izdaja reflektira predhodnice in označuje "prebujenje" zanimanja za Marxa v sodobnem anglosaksonskem svetu, v trenutku, ko je pričelo na starem kontinentu zamirati.

Zadnja pomembna izdaja je seveda tista v "novi" MEGA, zv. I/2, Berlin, 1982.